

Розділ перший. ЮВІЛЕЙНІ ДАТИ ІВАНА ОГІЄНКА

Багатство думки видатного історіософа релігії і богослова на багато років робить актуальним дослідження його творчого доробку. В 2017 році ми відзначаємо 135-тиріччя від дня народження і 45-тиліття відходу у засвіт видатної постаті української духовності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). А цей рік вийшла друком присвячена видатному мислителю і церковному діячу книга професора Миколи Тимошика. Але водночас зауважу на тому, що якісь гучні заходи, присвячені пам'яті цієї знаної постаті української історії не відбулося. Відходять у засвіт ті, хто працював з ним. Пару років тому відійшов у вічність один із вірних його учнів і співпрацівників отець-професор Степан Ярмусь. Як останній, так і митрополит Іларіон за їх прихильність до материкового Православ'я України не залишилися надто шанованими в Православній Церкві Канади. Так, остання не відгукнулася в допомозі мені у видруку підготовленої збірки вибраних творів професора Юрія Мулика-Луцика, до праці над якою мене спонукав покійний Степан Ярмусь.

Творча спадщина Івана Огієнка надто широка за своєю проблемністю. Цю статтю ми із професором Людмилою Филипович присвятили одній із її аспектів. Присвятили саме тій проблемі, яка нині, за умов церковної розпорошеності Українського Православ'я, часто актуалізується в дослідницькій тематиці як релігієзнавців, так і богословів.

Анотації. В статті А.Колодного і Л.Филипович, присвяченій Івану Огієнку (митрополиту Іларіону), подається огієнківське бачення ознак помісності Православних Церков, зокрема специфіка їх вияву в Українському православ'ї. Розкриваються основні ознаки Українського Православ'я. **Ключові слова:** Православна Церква, національна церква, автономність, автокефальність, помісність, Українське Православ'я.

In the article by A. Kolodny and L. Fylypovych, dedicated to Ivan Ogienko (Metropolitan Hilarion), the Ogienko's vision of the features of the Orthodox Churches locality, in particular the specifics of their manifestation in the Ukrainian Orthodox Church, is presented. The main features of Ukrainian Orthodoxy are revealed. **Key words:** Orthodox Church, national church, autonomy, autocephalous, locality, Ukrainian Orthodoxy.

Актуальність дослідження. Енциклопедичність знань в сфері гуманітарних наук дала можливість Івану Огієнку написати вагомі праці з історії Української Церкви. Виходячи з того, що "Православна Церква й український народ – нерозірване ціле, бо Україна – то Православна

Церква”¹, вчений всі свої сили поклав на теоретичне обґрунтування і практичне завершення процесу з незалежнення Православної Церкви України. Перед ним стояло завдання історично й канонічно довести необхідність автокефалії та церковної реформи в українському національному дусі, популяризації цих ідей серед духовенства і мирян, боротьби з індиферентизмом українських політичних і церковних діячів, ідейного протистояння московським церковним впливам, поширення відомостей з історії Українського Православ'я, видання молитовників, богослужбових книг рідною мовою тощо.

Методологічні засади дослідження. При написанні статті ми керувалися науковими принципами об'єктивності, історизму, позаконфесійності. Зрештою вся діяльність Івана Огієнка як професора і митрополита тією чи іншою мірою була зорієнтована на втілення ним же накресленої програми відродження українсько-православної віри і Церкви в Україні та за її межами. “Де б ми не знаходилися, - писав він, - чи то вдома, чи на чужині, ми маємо скрізь свято зберігати все своє рідне, зобов'язані не пуратися нічого свого... Ми мусимо завжди пам'ятати про свого Єрусалима - про свій рідний край та про все своє рідне, про свою Православну Віру та Україну”.

Прагнучи об'єднати всіх українців у єдину державу на засадах християнської релігії і вбачаючи в цьому шлях до спасіння українського народу, митрополит Іларіон виробив і обстоював свою концепцію *національної церкви*, цілісно викладену ним окремо в книзі „Нариси з історії Української Православної Церкви”². Вона є актуальною і в наш час, коли гостро стоїть питання активного включення релігійного чинника в процес українського національного і духовного відродження.

Об'єкт дослідження. Говорячи про Іларіонову концепцію національної церкви, треба врахувати поступовість її формування і специфіку вироблення мислителем основних її концептів на певних етапах його життя, що залежало від конкретних історичних, політичних і навіть географічних обставин. Ще в січні 1918 року на зібраному Всеукраїнською Церковною Радою Соборі православних громад мало вирішуватися питання подальшої долі православної церкви України. З доповіддю “Відродження Української Церкви” на Соборі виступив 35- річний професор Іван Огієнко. Незважаючи на внутрішній і зовнішній супротив прихильників єдності з Російською Церквою, доповідачеві за дві години вдалося із посиланнями на джерела, зокрема на стародруки, із наведенням численних фактів щодо неканонічності обмосковлення Української Церкви, незаперечно довести (не тільки тим, хто вагався, а й відкритим ворогам) канонічне право Української Церкви на незалежність.

¹ Іларіон, митр. Українська Церква за часів Руїни. – Вінніпег, 1956. – С.8.

² Іларіон. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви.- Вінніпег, 1982.

Шкода, але текст цієї доповіді не зберігся. Професор тут вперше голосно заявив, що Україна потребує відродження втраченої (внаслідок протиправного і неканонічного поглинення 1686 року Київської митрополії Московським патріархатом) незалежності своєї православної Церкви. При цьому під відродженням він розумів не лише надання Українській Православній Церкві автокефалії, але й повернення і збереження її власне української суті, відродження кращих українських православних традицій, зокрема Могилянської доби.

В наступному Огієнківська концепція Української Церкви доповнювалася, розвивалася, глибше аргументувалася, але при цьому зберігала незмінними багато первісних ідей. Перш за все Огієнко прагнув на загальнотеоретичному рівні довести право будь-якої церкви бути національною, а відтак, на його думку, й автокефальною.

Але, досліджуючи автокефалізаційні процеси - як на Сході, так і на Заході, вчений дещо ототожнював їх із набуттям церковної помісності, незалежності, національнення, самоуправності, автономності та ін. Довгий час ці поняття християнськими богословами не відрізнялися, а тому й не дивно, що вони і для Огієнка також поставали як тотожні, хоч це не зовсім так. Якщо *помісність* – це територіальний принцип церковної юрисдикції, *автономність* – принцип адміністративно- територіального ділення, то *автокефальність* – це принцип управління в самій церкві або показник залежності чи самостійності церкви у відносинах з іншими церквами. Сутність автокефалії в тому, що автокефальна церква має самостійне джерело влади, визнає незалежність автокефальних церков однієї від іншої³.

Відстоюючи можливість автокефалії й природність автокефалізаційного процесу в християнстві, Іван Огієнко тісно пов'язує події церковного життя з національним розвитком і державним будівництвом тих народів, які прагнули до незалежності своїх церковних структур. Але, усвідомлюючи всю соціальну вкоріненість церкви, професор доводив, що церква розвивається не тільки і не стільки за соціальними, скільки за своїми власними, догматично-канонічними законами. В своєму обґрунтуванні церковної незалежності І.Огієнко виходить із принципу взаємозв'язку вселенськості й автокефальності. Остання не мислилась ним поза вселенськістю.

Вселенськість церкви для вченого поставала не тільки як первісна риса християнської церкви, яка була встановлена Христом для спасіння всіх людей, а й як сукупність усіх конкретних церков, утворених для виконання певних таїнств, обрядів тощо. Богослов шукав вселенськість церкви в апостолах, які були перейняті духом єдності вчення Ісуса. Але

³ Там само. – С.207-208.

разом з тим вони стояли біля витоків автокефалізації християнства, оскільки проповідували серед різних народів, чим сприяли появі окремих церков серед останніх.

Як бачимо, для І. Огієнка *автокефальність церкви насамперед означала її апостольство*. Проте багато істориків та каноністів церкви нашого часу таку залежність вважають помилковою. Вони автокефалію ніяк не пов'язують з апостольством. Особливо така позиція характерна для православних богословів Московського Патріархату, оскільки апостольство їх церкви – сумнівне, запозичене з поглиненої ним Київської церкви.

Автокефалія, на думку І. Огієнка, не встановлюється чи скасовується вселенським єпископатом на Вселенських Соборах в межах всієї церкви або ж єпископатом якоїсь помісної церкви. Автокефалія – це природне право будь-якої апостольської церкви. Уважно читаючи Послання апостолів, дослідник віднайшов там вчення про першопочатки автокефалії у формі доручень, прохань, розпоряджень. В них він побачив спробу апостолів підтримати ініціативу й діяльність перших християн, утвердити їх самостійність у прийнятті рішень щодо життя своєї церкви. З часом такий демократичний апостольський підхід в управлінні церков був втрачений. На зміну йому приходять інша форма церковного управління – патріархальна.

Відтак, розмірковуючи над процесом автокефалізації у Вселенському християнстві, І. Огієнко вважав, що воно від початку було зорієнтоване на автокефальність, яка з часом, на відміну від Східної, у Західній церкві була свідомо втрачена. Розвиваючи автокефалізаційну тему, вчений зупинився на тих об'єктивних перешкодах, які заважали природному усамостійненню церковного життя. Головними серед них він називав два фактори - *папоцезаризм* на Заході і *цезаропанізм* на Сході. І перший (як папський абсолютизм у владі), і другий (як одержавлення церкви) порушували адміністративну самоуправність автокефального устрою у Вселенській Церкві. Ці явища постали такими, що загальмовували, а згодом і взагалі паралізували незалежницькі церковні рухи в Західній та Центральній Європі, оскільки не сприяли ініціативі місцевих церков до автокефалізації церковного життя.

Визнання факту поділу єдиної церкви на Східну та Західну і наявність в них великої кількості церков поставило перед І. Огієнком необхідність визначити, в яких відносинах вони знаходяться, який характер взаємозв'язку сформувався між ними. Вчений бачить і церковну єдність, і окремішність церков, діалектику яких викладає через зрозумілі образи *Вселенської Церкви-Матері* та автокефальних *Церков-дочок*. І. Огієнко, розкриваючи залежність між ними, Вселенську Церкву уявляє

живим деревом, а помісні церкви - галуззям його, частинами цілого, “бо ж всі вони єднаються у вірі”⁴.

Розмірковуючи про непрості, а часом й конфліктні відносини між так званими Матірною і Дочірньою церквами, професор не завжди об’єктивно виявляв справжні причини таких відносин, обмежуючи їх, як правило, непомильністю Матірної церкви і помильністю місцевих церков. Авторитет Вселенської Церкви для І. Огієнка був такий, що, всупереч історичній правді і справедливості, він допускав ймовірність і можливість епізодичного недотримання канонів самою Матірною церквою. Так, наприклад, канонічні порушення Константинополя щодо Української Церкви він пояснював утисками турків. І. Огієнко прагнув обілити Церкву-Матір, спираючись при цьому не на догматично-канонічні правила, а на морально-етичні засади, які хибували своєю однобічністю, бо справедливими визнавалися дії лише Константинопольської Церкви. Побачити несправедливість таких висновків богословові заважало його візантофільство. Так, дворазове канонічне відречення Царгородської патріархії (1686 і 1723 років) від Київської митрополії Огієнко виправдовує “явним неканонічним урядовим насильством”⁵, не говорячи при цьому про звичайну зраду, що, власне, й призвело зрештою до смерті Української Церкви. Водночас довге неотримання автокефалії Київською чи Болгарською церквами І. Огієнко пояснював небажанням останніх “відірватися” від Константинополя для утвердження своєї автокефалії⁶, що, як відомо, суперечить історичним фактам.

Для І. Огієнка “позавселенськість” окремої церкви була більшим злом, ніж відсутність її канонічної самостійності, оскільки сприймалося ним не просто як духовна дисгармонія, а як невиконання основного призначення (спасіння), неповнота у вірі, неблагодатність (“хто не прагне належати до Вселенської Церкви, той неповно вірить”⁷). Автокефальність поза вселенськістю для нього – це анархізація вірних і самознищення (“розбиття”) самої Церкви. І. Огієнко виступав за дисципліну у відносинах між Церквою-Матір’ю і Церквою-Дочкою.

Безумовно, зацікавлення вченого питаннями історії і механізму утвердження автокефалії у Вселенському християнстві мали базове, але підпорядковане значення. На меті у нього завжди стояло завдання довести право Української Церкви на автокефальність і самоуправність на основі чисельних виявів її окремішності⁸. Унезалежнення церковного життя в Українській Церкві, тобто автокефалізація її, за Огієнком, не є одноактним явищем. Глибоке вивчення різних його етапів в умов привело

⁴ Іларіон, митрополит. Поділ Єдиної Христової Церкви... - Вінніпег, 1953. - С.328.

⁵ Іларіон, митрополит. Візантія й Україна. – Вінніпег, 1954. - С.5-6.

⁶ Іларіон, митрополит. Поділ Єдиної Христової Церкви... - С.346-353.

⁷ Іларіон, митрополит. Українська мова в Церкві // Віра і Культура. - 1961. - Ч.1. - С.19.

⁸ Див.: Іларіон, митрополит. Українська Церква. – Вінніпег, 1982. – С.91-112.

дослідника до висновку, що становлення автокефалії в Україні у строго канонічних формах взагалі неможливе, оскільки, крім релігійно-церковних закономірностей автокефалізації, в ней процес постійно включаються нерелігійні чинники – етнічні, державні, соціальні. Внаслідок цього виникає диспропорційність і суперечливість між новими динамічними реаліями і консервативними церковними канонами, які не встигають в законному порядку зафіксувати життєві зміни.

Визначаючи те, що є підставою для автокефальності Української Церкви, І. Огієнко на перше місце ставить її апостольство, називаючи Андріївське Передання “найголовнішою основою для незалежності Української Церкви” й розглядаючи апостола Андрія основоположником Церкви Української⁹.

Але Андрієве апостольство в Україні – не самодостатнє для дослідника, якщо він з метою посилення авторитету апостольства на українських землях звертається до паралелей і наголошує на спільності української і візантійської церков. Іларіонове твердження про те, що Українська Церква “ідеологічно була пов’язана з Царгородом єдністю одного Апостольського постання”,¹⁰ виглядає досить суперечливим, оскільки тут більше теорії, бажаності такого зв’язку. Важко погодитися з думкою І. Огієнка про Візантію як творця “місцевих автокефальних церков”¹¹. Будівнича місія Константинополя як Матірної церкви в минулому і нині виглядає частіше деструктивною щодо унезалежнення й саморозвитку дочірніх церков, не кажучи про вже згаданий Константинопольський Собор 1872 року, який неканонічно заперечував саму можливість автокефального устрою на національних засадах.

І. Огієнко “апостольськість” Української Церкви пов’язує із її “первозванністю” з метою збереження пам’яті про свого основоположника - апостола Андрія Первозванного. Вчений використовує цей прийом не для прояснення відносин з Візантією, а з Москвою, яка претендувала на апостольськість Русьської (Української) церкви, не маючи на те ніякого права, оскільки апостольство в Київській церкві не переривалося від часів Христа до новітнього часу. Вчений, правда, звернув увагу й актуалізував ряд ідейних підстав для руського духовно-церковного унезалежнення. Головною серед них став києвоцентризм. “Київ - наш Єрусалим Святий”, „український Сіон”, “до нього звернені очі всіх українці, де б вони не проживали”¹², - пише митрополит Іларіон, поетично порівнюючи Київ з Місяцем ясним, а Україну – із серцем Сходу. В цьому І. Огієнко спирається на загальнохристиянську месіанську

⁹ Там само. – С.24-25.

¹⁰ Іларіон, митрополит. Під один омофор! // Слово Істини. - 1949. - Ч.6. - С.18.

¹¹ Іларіон, митрополит. Католицькі патріярхи // Віра і Культура. - 1963. - Ч.2.- С.9.

¹² Іларіон, митрополит. Книга нашого буття на чужині: Бережімо усе своє рідне! - Вінніпег, 1956. – С.77.

традицію, що бере свої першовитоки ще від особи Христа, який “освятив і наказав любити передовсім своє рідне”¹³. Митрополит близько підійшов до теми українського месіанізму, дещо переосмисливши місію Візантії і покликання України в християнському світі, хоч, правда, так і не встиг розвинути її.

Таким чином, *першою умовою для започаткування автокефалії*, за І. Огієнком, є *апостольство церкви*. “Для визнання Церкви Української Церквою Первозванною, - пише владика, - досить того, що апостол Андрій дійсно був на нашій землі”¹⁴. Однак, розмірковуючи над реальною історією утвердження незалежного буття церкви, митрополит приходив до думки про важливість, а інколи й вирішальність інших чинників. Так, він відзначає необхідність принципу соборноправності або канонічної повноти єпископату і священства, національної патрології і політичних реалій, від яких залежить самостійність церкви¹⁵.

Всі перераховані І. Огієнком ознаки з однаковою підставою можна сприймати найважливішими, враховуючи те, як він їх розглядає. Але апостольству Української Церкви Огієнко віддає загальний пріоритет.

Проте, незважаючи на всю авторитетність Апостольського передання, яке, на думку І.Огієнка, є міцнішим від будь-яких Томосів, які “завжди змінні, як погода”, треба визнати, що він явно недооцінив вагу власне релігійно-церковного чинника, який він прагнув замінити незалежною державою або небажанням до автокефалії, а також недостатньою національною орієнтацією державних лідерів¹⁶. Богослов однозначно вважав, що *завжди незалежність держави створює умови для автокефальності її церкви*. Проте історія дає багато прикладів того, що не завжди державницьке усамостійнення забезпечує реальну повноту автокефалізаційному процесові із різних причин¹⁷.

Вважаючи догматично-канонічну чистоту однією з умов істинності церкви, а самі канони - “святими і непорушними“, І. Огієнко все ж подеколи допускав можливість недотримання і навіть порушення канонів в угоду церковній ідеології та державній політиці. Конфлікт між вселенськістю та автокефальністю виявився не стільки теоретичним, а реальним. Його І. Огієнко прагнув вирішити за рахунок принципу не виключення і протиставлення, а доповнювальності й діалектичного

¹³ Іларіон, митрополит. Хвалімо Бога українською мовою! - Вінніпег, 1962. - С.11.

¹⁴ Іларіон, митрополит. Українська Церква. - С.35.

¹⁵ Див.: Іларіон, митрополит. Ідеологія Української Церкви // Іларіон, митр. Українська культура і наша Церква. Ідеологія Української Православної Церкви. Життепис. – Вінніпег, 1991. - С.53; його ж. Бережімо й шануймо свою націю // Віра й Культура. - 1964. - Ч.1-2. - С.18; його ж. Канонізація святих в Українській Церкві. – Вінніпег, 1965. - С.10; його ж. Церковне право. - Вінніпег, 1965. – С.47; його ж. Поділ Єдиної Христової Церкви і перші спроби поєднання її. – С.43.

¹⁶ Див.: Огієнко І. Світовий рух за утворення живої національної церкви. – Тарнів, 1921.

¹⁷ Див.: Липинський В. Релігія і Церква в історії України.-К., 1993. – С.92-95.

взаємозв'язку. Деякі дослідники основну причину такої світоглядної суперечності вченого вбачають в надмірній політизації ним багатьох чисто церковних понять і процесів, що виявилось не тільки у витлумаченнях ним автокефалізації, а й в розгляді інших проблем, зокрема соборності, вселенськості, апостольства, кафолічності, католичності тощо¹⁸.

Довготривале становлення Помісної Української Православної Церкви Іван Огієнко розглядав в контексті християнізації України. Він вважав, що хрещення Руси-України відбулося саме в православ'я, яке вчений оголосив "вірою батьків" Католицизм, який несли з собою західні народи, безперечно, був знаний українцями. Проте німці й поляки з їхніми католицькими віруваннями не дуже цікавили Володимира Великого, бо на той час ці народи, як пише І.Огієнко, були "кволі й нужденні". Зв'язки з ними нічого не дали б для розвою України. Тому Володимир і прийняв православ'я. Переконаність митрополита Іларіона в прийнятті саме православ'я базувалася на визнанні ним часом розколу Вселенської Христової Церкви 867 рік, а не, як вважалося, 1054.

Глибоко дослідивши характер християнства, яке проникло в Україну ще до князя Володимира, церковну обстановку тут в XI столітті, а також зваживши на той факт, що католицька церква не занесла до лику своїх святих ні княгиню Ольгу, ні князя Володимира і цим, певно, визнала те, що Володимир не охрестив для неї Україну, професор-богослов підтвердив відтак свій висновок про прийняття українцями саме православ'я. На його думку, це було спричинене не божественними, а реальними обставинами - тодішнім соціально-економічним, політичним і міжнародним становищем України.

Але, беручи до уваги те, що Ісус Христос заснував нову, єдину Церкву, митрополит Іларіон зауважує, що він передав її в руки не лише апостолу Петру, а й всім одинадцяти апостолам. Опісля ж вони передали науку Христову і всю Церкву своїм наступникам - архієреям. Саме тому право на успадкування вчення Христа лишилось не лише за католицизмом, а й за всіма християнськими церквами, в тому числі й православними. При цьому митрополит Іларіон вважав християнську церкву від самого початку православною (і за своєю назвою і за своєю суттю). Він доводив, що Ісус Христос заснував саме православною церкву як справді вселенську інституцію. Вселенськість її визначається тим, що у православ'ї зберігається вся повнота Христової науки, яку упорядковано було опісля Вселенськими Соборами.

Водночас, на думку І.Огієнка, ще з часів своєї появи Христова Церква була національною, такою, якою заповідав їй бути сам Христос:

¹⁸ Див.: Власовський І. Нарис з історії Української Православної Церкви. – Т.IV. – Ч.I. – Нью Йорк – Київ – С.Бавнд Брук, 1990.– С.8, 10; Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). – С.109-111.

працювати найперше для свого народу. Для виконання цієї заповіді, зазначає митрополит Іларіон, Ісус Христос створив чудо знання нових мов, навчив людей говорити ними. Отже, *за І.Огієнком, суттю церкви, виходячи з Христової П'ятидесятниці, було її національне обличчя, служіння своєму народові.*

Для митрополита Іларіона церква є національною не лише від природи самого християнства, а й тому, що вона по-своєму розуміє загальні християнські підвалини, має своє передання, своїх святих, свою культову систему. Українська Церква тому і є національною, доводив І.Огієнко, що вона виробила своє розуміння православ'я, яке істотно відрізняється від всіх інших його національних форм.

Причину сприйняття різними народами християнської віри по-своєму вчений-богослов убачав у тому, що кожний із них “мав свою власну віру ще й до християнства і, звичайно, міцно тримався її”.¹⁹ Тому, зауважує він, не зрозуміємо правдиво духовного розвою й історії нашої церкви, коли не знаємо духовного стану народу ще до християнства, бо дослідник на кожному кроці зустрічає таке, чого ніяк не зможе ані належно з'ясувати, ані повно зрозуміти, стоячи на ґрунті самого тільки християнства.

Українську Церкву характеризує наявність своєї національної місцевої традиції, ідеології, свого розуміння другорядних канонів, способів відправлення богослужіння, наявність великого сонму святих, специфічних форм управління, особливих нагород духовенства, його одягу, форм будівель тощо. Національні риси Української Православної Церкви виявляються, за І.Огієнком, і в тому, що вона активно включилася у процес формування свідомої української нації, вчить вірних любити свій народ, його звичаї, віру, берегти рідну мову, пісню. Національна церква, на думку богослова, зрештою має ще й таку заслугу: вона виплекала і виховала “найчистіший національний тип українця”.

Прийняття православ'я Україною-Руссю митрополит Іларіон розглядав як органічний акт саморозвитку українства, адже при цьому не відбувалося якогось зламу “національної духовної вдачі народу”. Приймаючи християнство, Україна робила це не механічно. Вона християнізувалася, а християнська церква з її характером, прийнятим від Візантії, - українізувалася. *Утворилося історично-духовне культурне явище, яке ми називаємо Українське Православ'я.*

Найважливішими ідеологічними засадами Українського Православ'я, які забезпечують його здатність до самозбереження чи навіть самоконсервації за умов юрисдикційного насильства, І. Огієнко називає апостольство, соборноправність, навчительство, національність.

¹⁹ Там само. - С. 5.

Національну особливість православ'я в Україні митрополит Іларіон вбачав, зокрема, у тому, що його Церква тут є первозванною і апостольською. Святий апостол Андрій визнається І.Огієнком українським апостолом, основоположником Української Церкви. І це, на його думку, доводить те, що “Україна нічим не менша від інших східних народів, бо і в ній проповідував апостол”. **Відтак вчений-богослов пов'язував появу християнства в Україні-Руси не стільки з “охрещенням її князем Володимиром”, скільки з місіонерською діяльністю апостола Андрія.** Виходячи з того, що Андрій, як і брат його Петро, є первозваним, І.Огієнко прагнув певною мірою вирівняти значущість у християнському світі саме Українського Православ'я, ставлячи його на один щабель з римським.

Живою традицією апостольства є, на думку Огієнка, патрологія – “найголовніша підстава для автокефальної церкви”²⁰, створення “власного Хору Святих”²¹. Вшанування святого мученика за віру, за Огієнком, не просто християнина, а мирянина-патріота, надає християнізації та автокефалізації місцевого, національного характеру, розвиває менталітет і душу народу в належному напрямку. Вчений мав підставу твердити і на конкретних прикладах засвідчив, що **українські святі** не відірвані від реального життя, нашої історії, від наших національних надій та потреб. Вони є дійсно найпершими синами рідної Матері-України²².

У своїх наукових розвідках вчений-богослов також виокремлював та аналізував й інші національні риси Української Православної Церкви. Насамперед він називає її Церквою-Матір'ю, з якої вийшли Російська і Білоруська церкви, чим спростовує поширену теорію колисковості Київської Русі щодо трьох братніх народів, єдинонаступництва з боку Московського царства.

Віддавна Українська Церква, як і християнська загалом, відзначалась соборноправністю. Відповідно до цього принципу, управління в церкві, на відміну, скажімо, від Російського Православ'я, де панує цезаропапізм, здійснювалося незалежно від світських властей і за активної участі світських осіб з правом вирішального голосу. **Соборноправність** в Українській Церкві означала, що жодний з її ієрархів не правив самовладно, ніхто з духовенства не приходив до громади непрошеним. Усі церковні посади були виборні. Ця традиція виборності від парафіяльного священика до митрополита зближувала церкву з народом, робила її демократичною інституцією, пов'язаною з життям людей. Певна рівноправність церковних і світських елементів в Українській Церкві створила унікальне явище – церковні братства, які в

²⁰ Див.: Іларіон, митрополит. Українська патрологія. – Вінніпег, 1965. – С.17.

²¹ Іларіон, митрополит. Канонізація святих в Українській Церкві. – С.10.

²² Іларіон митрополит. Українська патрологія. – С. 5.

суспільному житті виконували роль церковно-культурних і освітніх організацій, подеколи навіть державницьких.

Вивчаючи історію Української Церкви, зокрема її священства, І.Огієнко вирізняє ще одну національну ознаку Українського Православ'я. Духовенство, як вище, так і рядове, є в ній **національним**.

За сім століть свого самостійного існування - від 988 до 1686 року - Українське Православ'я набуло чимало рис, які виокремлюють його серед інших форм національного православ'я. Його догматична система, що формувалася переважно в XVI-XVII століттях, викладена в Катехізисах 1595 і 1627 років Стефана та Лаврентія Зизаніїв, а також у катехізисі "Визнання віри" (1645 року) Петра Могили. Її не можна ототожнювати із схемою Російського Православ'я, яке вийшло з Українського, але має ряд своїх рис, які, зокрема, закріплені в "Катехізисі" митрополита Філарета (Дроздова).

Саме тому відродження Українського православ'я - це не просто зміна назви, що зробив Український екзархат Російської Православної Церкви (нині - УПЦ МП), не лише перехід на богослужіння національною мовою. Таке відродження передбачає насамперед, як зазначає митрополит Іларіон, дерусифікацію (деоросіянення) Українського Православ'я, повернення його до ідеології того православ'я, яке сформувалося в Київській митрополії за час її реального автономного існування під юрисдикцією Константинопольського Патріархату.

Праці І.Огієнка дають підставу для висновку, що рисами, які характеризують Українське Православ'я, ще є **демократизм, євангелістськість, побутовість**. Демократизм його виражався насамперед у характерних для нього принципах соборноправності, обиральності всіх церковних посадових осіб з участю в цьому з правом вирішального голосу мирян, у релігійній толерантності, визнанні духу, а не букви новозавітного вчення. Принцип "служити народові - служити Богові" означав не лише залучення до церковного життя світських осіб, а й звернення у богослужбовій і видавничій практиці до народної мови, добродійництво, культурно-освітню діяльність, участь церкви у законотворчості тощо.

Євангелістськість як риса Українського Православ'я витворювалася насамперед у прагненнях його духовників у всьому слідувати новозавітним принципам, берегти чистоту віри, а не обряду. Вона виявилася, зокрема, у спробах домогтися апостольського канонічного устрою церкви, подолати той цезаропапізм, тобто залежність від світських властей, який був закладений у православ'я візантійством і утверджувався опісля Московською Церквою. Митрополит Іларіон наголошує на вірності Українського Православ'я вихідному християнству. Український народ, зауважував він, не схвалив таких грецьких рис християнства, як підхід до Христа і Божої Матері як Царя і Цариці, як уподібнення церковних чинів

до імперських, обласних начальників з надзвичайно пишними титулами і рабським їх вшануванням.

Чистоту християнства Українське Православ'я вбачало в чистоті основних християнських догматів. Тому для нього неістотним було те, чи занурюють дитя у воду під час хрещення, а чи ж обливають нею. Важливим є саме розуміння суті догмату хрещення. Чистота християнства, пише І.Огієнко, не в тому, скільки разів треба відкривати і закривати царські ворота, а як розуміти саму святу Літургію.

Побутовість Українського Православ'я, за І. Огієнком, засвідчує близькість його обрядів до повсякденних умов життя народу, збереження в ньому багатьох обрядово-звичаєвих елементів з народного побуту, зв'язок місяцеслова святих з господарським життям селянина, наявність молитов про всяк випадок тощо. Приділяючи значну увагу проповідницькій діяльності, Українське Православ'я витворило свою систему щоденних проповідей.

Крім названих рис і характеристик національної церкви, митрополит Іларіон виділяє ще й такі, як своя канонічна територія, окремішність народу, наявність віками вироблених специфічних етнічних ознак тощо. **Але найістотнішим для визначення національності, зокрема українськості, церкви, на думку митрополита, є мова релігійного життя.** Вона - найкоротший і найпрактичніший шлях людини до Бога. Особливо багато уваги богослов приділив обстоюванню ідей вживання рідної мови в церковному житті українства. Відправа богослужінь живою мовою свого народу є не лише неодмінним чинником збереження його як окремої, самостійної нації, а й гарантом "тієї духовної користі, що є його метою". "Народ, що не слухає Служби Божі на рідній йому мові, - зазначає І.Огієнко, - подібний до в'язня, що любить світло Божим через в'язничі ґрати".²³ Утвердження рідної мови віруючих в літургійному житті усуває цю відокремленість. Рідномовне богослужіння - це надійний шлях до душі вірних, гарант орієнтації їх на добро, формування у них відданості батьківській вірі, а відтак і упередження можливої зради останньої.

Виходячи з того, що без церкви не можна створити свідому українську націю, І.Огієнко розробив цілу програму діяльності духовенства в рідномовному житті. Кожний священник повинен не лише добре знати літературну мову й вимову народу, якому служить, а й пильно дбати про кращий стан рідної мови своїх вірних як головної основи їхньої національної культури й міцної твердині для віри. **"Рідна мова - шлях до Бога"**, - твердив владика неодноразово.

Митрополит Іларіон підходив завжди зважено й обґрунтовано до розв'язання мовних питань церковного життя. Згадаємо з цієї нагоди

²³ Там само.

ухвалу Холмсько-Підляського єпархіального Собору від 23 жовтня 1941 року, яка чітко диференціювала вживання мови за різних обставин. Зокрема, в ній зазначалося, що богослужбовою мовою Української Церкви є мова староукраїнська, “цебто мова т. зв. церковнослов’янська з сучасною українською фонетичною вимовою її. Якщо того хоче більшість парафіян, то благословляється відправлення богослужби в їх церкві живою українською мовою. **Російська вимова церковнослов’янських текстів, як чужа на нашому етнічному ґрунті і як засіб денаціоналізації, в українських храмах не допускається.** Мовою проповідництва в Українській Церкві є жива українська мова”²⁴. На думку митрополита, відправа богослужінь живою мовою свого народу є не лише неодмінним чинником збереження його як окремої, самостійної нації, а й гарантом “тієї духовної користі, що є його метою”.

Незважаючи на те, що історія автокефалізації християнства, зокрема в Україні, висвітлювалась І. Огієнком часто суперечливо, певною мірою заангажовано, а вплив нації, церкви, держави на долю Українського Православ’я ідеалізувався, все ж внутрішні резерви огієнківської концепції національної церкви ще далеко не вичерпані. Скільки б ми не прагнули до самостійного церковного життя, містичні можливості церкви як молитовно-таїнственої спільноти формують відчуття церковної поєднаності у Христі, бо ж в конкретній помісній церкві все одно повсюдно вселенсько-повно присутній Христос як Глава Земної Церкви.

Разом з тим для професора І.Огієнка пріоритет національної ідеї очевидний. Державність української нації забезпечить, з його погляду, і релігійну єдність, і міжцерковний мир, а це, в свою чергу, матиме вирішальне значення у зміцненні єдності українського народу.

²⁴ Цит. за: Колодний А., Кирюшко М., Филипович Л. Митрополит Іларіон. - Львів, 1993. – С.55-56.